

CERKEV IN USTAVNI RAZVOJ NAŠIH MEST

DR. JOS. ŽONTAR

Med najvažnejše, pa tudi najtežje probleme naše starejše pravne in socialne zgodovine spada *ustavni razvoj* naših mest. Težko je ugotoviti prve utripe in gibe lastnega življenja naših mestnih naselbin, ker so viri za starejšo dobo dokaj skromni, toda na dva načina, s primerjalno-pravno metodo, zlasti pa s študijem razmerja med Cerkvijo in življenjem v naših mestih se da pridobiti iz pravnozgodovinskega vidika mnogo novih izsledkov. Na tem mestu nimam namena izčrpno obdelati vprašanja, marveč le podati poizkus, ki mi je nastal ob študiju zgodovine mesta Kranja. Problem bi se dal še razširiti in poglobiti po danih smernicah ter bi tvoril eno izmed najvažnejših poglavij v sintezi gospodarske, socialne in pravne zgodovine bele Ljubljane, za katero deluje tudi »Kronika«.

Znano je, da so poznali Slovenci ob naselitvi v alpskih in kraških deželah *plemensko organizacijo*, da so živeli v hišnih skupnostih, pozneje »zadruga« imenovanih, v rodovnih skupnostih in da so imeli kot najvišjo enoto — *župe*, navadno zemljepisno sklenjene in zaokrožene pokrajine, katerih središča so bila gradišča kot utrjena zatočišča v sili. Ta prvotni pravni in gospodarski red je pričela razkrajati pred vsem Cerkev. S pokristjanjenjem je omajala zlasti prejšnjo neodsvojljivost plemenske in rodovne posesti, kar je omogočalo dedno pravico ženskih članov rodu in rodbine ter bogata darila v nepremičninah cerkvenim ustanovam. Namesto pogskega češčenja rodovnih prednikov je stopilo češčenje določenega svetnika, pod čigar »hram« je spadala dotična naselbinska edinica t. j. *soseska*. Cerkev je nadalje prekrila slovensko ozemlje z omrežjem *prafara* — novimi upravnimi enotami, ki so bile v mnogih primerih isto kakor staroslovenske župe. Pri tem pa so obstajale neke razlike med ozemljem severno in južno Drave.

Tako je bilo zlasti delo Cerkve, da smo v toliki meri prešli v nemški socialni in gospodarski red. Toda pri tehnični izvedbi nemškega sistema stalne poljske razdelitve ter postavitve zmerjenih kmetij, zlasti pa pri nastoju naših mest ni imela Cerkev odločujočega vpliva. Tu je bil glavni delokrog zemljiškega ali deželnega gospoda, bodisi svetnega ali cerkvenega kneza.

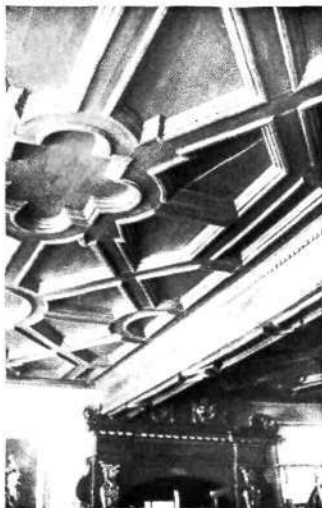
Glede nastoja naših mest velja vobče, da ne more biti govora o *pravni kontinuiteti* med antičnimi in srednjeveškimi naselbinami. Sicer je poznal slovanski pravni red tudi neka župna središča, ki jih je deloma prevzel nemški pravni red ter jih preoblikoval. Mnogi znaki kažejo, da je obstajala pri nas podobno hrvatskemu in srbskemu jugu dolžnost »*gradobljudenja*« t. j. straženja, ki so jo vršili v bližini naseljeni svobodnjaki-plemiči, od Nemcev zvani »Edlingi«.

Take naselbine so bile na pr. okrog Kranja nanizane v lepem polkrogu od Olševka do Križev in Tržiča ter so obdajale znameniti »Vojvodni gozd« (Uden boršt). Tudi pri Šiški in drugod bi se dalo ugotoviti nekaj podobnega. Seveda ni zraslo vsako gradišče v srednjeveško naselbino. Mnoga so popolnoma izginila ali pa so ostala na stopnji vasi.

Velika je bila zasluga dinasta — lastnika mestnega zemljišča, da se je taka naselbina razvila v mesto, toda ustanovitvenega akta ne gre pretiravati. Doba, ko so se razvila naša starejša mesta, je doba obnovljene gospodarske aktivnosti v Evropi, ki se zrcali tudi v kolonizatornih pokretih pri nas. Tip *mestnega ustroja* pa je bil že izoblikovan v naši soseščini, v severni Italiji in na Nemškem. Zato ni čudno, ako se pri nas na meji obeh pravnih območij križata južni in zahodni vpliv. Po tujem vzoru so torej naši dinasti nudili poklicnim trgovcem in obrtnikom pravno zaščito, da so se stalno naselili poleg nižjega plemstva t. zv. ministerialov in kmečkih podložnikov. V prvi dobi mestnega razvoja so bili seveda le en element, večinoma tujci, zlasti Nemci in Italijani, poleg plemstva — ministerialov, ki so tudi dali eno komponento za razvoj mestnega patriciata. Dinasti pa so poskrbeli za novodošlece tudi podoben privilegiran položaj, kakor ga je uživala doslej duhovščina in plemstvo. Za starejšo dobo nimamo listin, ki bi v sistematični in izčrpni obliki obravnavale mestno pravo, marveč rešujejo le posamezna sporna vprašanja. Šele v poznejšem srednjem veku so prejele pri nas nekatere naselbine mestne svobčine v enotni obliki, s tem postale mesta po imenu, ne da bi izgubile svoj pretežni poljedelski značaj.

Ker je bil v dobi nastoja naših mest proces omejitve fara že bistveno zaključen, je nastalo ono zanimivo in za nadaljnji razvoj važno dejstvo, da se *ne ujemata sedež prafare in mestna naselbina*, ki je komaj nastala. Sedež prafare je izven nje v neposredni bližini. To velja za Ljubljano, kjer je bil št. Peter prafara, podobno pri Kranju, kjer je bila prafara Šmartin pri Kranju, ki je imel svojo cerkev ob savskem bregu pri kranjskem mostu. Enako je bilo razmerje med Nevljami in Kamnikom, med Leskovec in Krškim, Starim Trgom in Ložem, Staro Loko in Škofjo Loko ter drugod.

Na kraju nastajajoče mestne naselbine so zgradili mestni gospodje ali njih ministeriali, pozneje tudi mestne patricijske rodbine male kapelice. Te cerkvice so v mnogih ozirih lastniške cerkve kakor na pr. v Kranju na sedežu mejnega grofa. Pogosto jih spremljajo t. zv. kostniške kapele ali karnerji, ki so služili ne le kot grobnice ampak tudi kot krstne



Leseni strop v Mesni hiši iz XVII. stol.
Foto dr. Fr. Stelè

kapele. Najdemo jih v Ljubljani, Kranju, Kamniku in drugod.

Za novo mestno naselbino je postala aktualna ureitev *razmerja do prafare*. Obstojele so tri možnosti: nova naselbina je mogla ostati v dosedanji farni zvezi kakor podeželje oziroma za novo mestno zajednico so mogli izločiti poseben farni okoliš ali pa so prenesli sedež fare iz bližnjega starejšega kraja v mesto.

Stremljenje po farni osamosvojitvi opazimo sicer povsod. To nam priča, da se v tej dobi izvrši prva faza notranje organizacije prebivalstva, ko se navežejo tesnejše vezi s Cerkvijo. Toda vsako mesto je imelo svoj poseben značaj. Pri Kranju so pred l. 1226. izločili iz šmartinske prafare nov okoliš, ki je obsegal levi breg Save daleč pod gore, pri Kamniku so 1232 prenesli sedež župnije v jedro meščanske naselbine. Bolj otežen je bil ustavni razvoj pri mestnih naselbinah, ki so imele za svojega gospoda cerkvenega kneza ali pa v katerih se je nastanila kaka močna cerkvena ustanova na pr. samostan, viteški red. Zato je posebno zanimiv in še ne docela pojasnjen ustavni razvoj Ljubljane. Tik starejše meščanske trgovsko-obrtniške naselbine »Starega trga« je nastala v začetku 13. stoletja komenda nemškega viteškega reda. Uživala je krepko podporo mestnega gospoda. Stremela je sistematično za tem, da arondira in raztegne svojo zemljiško posest tako, da je ogrožala razvoj meščanske Ljubljane. Zemljepisno sicer ločena naselbina »Novega trga« pa ni imela opore na lastni farni organizaciji in se je v začetku 14. stoletja priključila jedru stare Ljubljane onstran Ljubljanice, da z združenimi močmi zavarujejo meščansko skupnost proti prebohotnemu razširjenju nemškoviteške imunitete. Takrat je dobila Ljubljana drugo obrambno obzidje. Izven njega pa je obstajalo tudi že naseljeno ozemlje t. zv. »stat«, ki so ga utrdili v dobi turških napadov, ki pa je postalo mlajše središče srednjeveške Ljubljane šele z nastojem ljubljanske škofije in kapitlja.

Ob prehodu v 13. stoletje narašča dotok obrtnikov iz podeželja — slovenskega življa. Trgovina je pospeševala razvoj obrti in privlačevala kmetiško prebival-

stvo. Istočasno opazimo prve zametke mestne organizacije t. j. *universitas civium*, ki nastopa sama ali pa skupno z odborom najuglednejših zastopnikov, ki prehajajo potem sredi 14. stoletja v ožji mestni svet.

Za tržni mir in sodstvo še ne skrbi »*universitas civium*« marveč od mestnega gospoda postavljeni *sodnik*, ki je uradnik. Pri tem srečamo med mestnimi sodniki pogosto osebe iz nižjega plemstva. Posebno značilno pa je, da je imela Ljubljana do začetka 14. stoletja 3 mestne sodnike. V tem se utegne zrealiti italijansko-pravni vpliv, ki ga je pri nas povsod izpodrinil nemško pravni. Kostanjevica je prehitela v ustavnem razvoju vsa naša mesta najbrže radi ugodnih gospodarskih prilik. Njena avtonomija pa je bila neznatna, saj so morali l. 1317. sodnik, svet in srenja (občina) Kostanjevice pristati na to, da bližnji samostan sv. Marije brez razsodbe terja svoje pobegle podložnike od mesta nazaj. Mesto ne sme sprejemati samostanskih podložnikov, da bi si ustvarilo iz njih prepotrebni meščanski naraščaj.

Nalog za skupno sodelovanje in nastopanje meščanov je bilo od 13. stoletja dalje vedno več. Ustanavljali so *meščanske hospitale*. Pri tem je sodelovalo plemstvo in meščanstvo ter si pridobilo pogosto patronatno pravico za mesto špitalskega duhovnika. Še važnejša je postala vloga, ki jo je igrala »*universitas civium*« pri *upravi cerkvene imovine*. L. 1309. je na pr. prevzela v Kranju trojica meščanov v imenu »*universitas*« ali mestne zajednice za župno cerkev darovana ali kupljena zemljišča in izrečno izključila župnika ali vikarja iz imovinske uprave, ki naj pritiče samo posebnemu upravitelju cerkvene imovine, ki ga izbere srenja. Zelo važno bi bilo primerjalnopravno preiskati za naše jugoslovansko ozemlje to institucijo upraviteljev cerkvene imovine, ki na pr. v Dalmaciji še s svojim nazivom kot požupi ali »*zupanus spiritalis*« razodevajo krepak slovanskopravni element.

Nekako sredi 14. stoletja med 1350 in 1360 se razvije iz srenje *mestni svet* v Ljubljani, Kamniku in Kranju. Sodnik ostane še nadalje kot deželnoknežji upravni organ izven te organizacije. Delovanje mestnega sveta čutimo tudi pri ustanavljanju cerkvenih *bratovščin*. Pogosto poudarja, da ne sme razpolagati z imovino nadarbin niti župnik, vikar ali kak drug duhovnik, marveč le od meščanov postavljeni upravitelj cerkvene imovine.

Mestni svet pa ni mogel ostati dolgo brez svojega vodje — *mestnega sodnika*. Že par desetletij po ustanovitvi mestnega sveta vstopa povsod v navedenih mestih sodnik v mestni svet; s tem je prenehal biti uradnik mestnega gospoda. Obenem je bila meščanom dovoljena volitev mestnega sodnika. S to okrepitevijo mestnih korporacij je bil dosežen drugi stadij ustavnega razvoja.

Istočasno prično cerkvene oblasti zaradi *rimsko-in kanonsko-pravne recepcije* krepkeje nastopati proti laičnemu vplivu v cerkvenih zadevah. Povsod pride do sporov z župniki, samostani ali drugimi cerkvenimi ustanovami. V Ljubljani so nasprotja z nemškim viteškim redom. Pri tem gre za sodstvo, šolstvo, vprašanja imunitete vobče, upravo cerkvenega premoženja, dajatve cerkvam, oddajo duhovniških mest.

Mestom dela težavo obilica slabo plačanih beneficiatov. Posebno ostro nasprotje se opazi v vprašanju davčne, carinske in trošarinske prostosti cerkvene imovine. Zato sklepajo pogosto mestni sveti t. zv. amortizacijske naredbe, da meščani ne smejo podariti cerkvam, bratovščinam ali za razsvetljavo oltarjev (luminarijska posest) kakih nepremičnin, ki so podvržene mestni upravi, marveč le njih denarno vrednost. Načelo, ki se izvaja, je: vse, kar je v okviru mestnega obzidja, mora služiti skupnim interesom, pa bodi svetna ali duhovna oseba.

V borbi med mestno korporacijo in veliko ustanovo Cerkvijo je seglo meščanstvo po učinkovitem sredstvu samopomoči. Mestni sveti so skušali pridobiti prezentacijsko pravico pri večini beneficijev v mestnih cerkvah, vplivali so dalje na premožne someščane, da ne bi ob smrti ustanavljali starejših oblik obletnic marveč nadarbine za mašnike, katerih upravo pa ne prejme več župna ali kaka cerkvena oblast, marveč mestni svet. On naj nadzira izpolnjevanje določb ustanovne listine. Pri tem zahteva mestni svet, da morajo biti beneficiati domačini, rodom iz mesta. Tudi cerkovnike štejejo že ponekod med občinske uslužbence.

Meščanski upravitelji cerkvenega premoženja so skrbeli tudi zato, da so dobili meščani iz bratovščinskih in drugih cerkvenih fondov posojila.

Na prehodu iz 14. v 15. stoletje pa se razvijejo naši *rokodelski cehi* kot obvezne stanovske organizacije. Dasi presojajo različno delež, ki so ga imele pri razvoju cehovskih organizacij cerkvene bratovščine, je iz zgodovinskega gradiva za Ljubljano in Kranj razviden ozek stik med cerkvenimi bratovščinami in cehovstvom. Pri nas so se kmalu uveljavili rokodelci tudi v ustavnem življenju. Mestna organizacija se je diferencirala v *notranji in zunanji svet*, srenja pa je postala brezpomembna.

Svoj višek je doseglo ustavno življenje naših mest v *reformacijski* dobi. Bil je sicer kratkotrajen toda tako zanimiv, da zasluži sam zase, da se ga prikaže primerjalno pravno. Naše meščanstvo se je v obilnem številu udeležilo reformacijskega verskega gibanja. Kak pomen je imela mestna ustava za razširjenje reformacije, najlažje prikažem na tipičnem primeru, zgodovini mesta Kranja.

Tik pred cerkveno revolucijo 16. stoletja je cesar Maksimilijan I., ki je imel kakor njegovi predniki patronatno pravico do kranjske župne cerkve, leta 1507. podaril kranjsko župno cerkev z vsemi dohodki škofijski mizi ljubljanskega škofa. S tem je želel po vzgledu svojega očeta, cesarja Friderika III. okrepiti dohodke ljubljanske škofije, ki je bila ustanovljena po izumrtju Celjanov. Cesar očitno ni hotel inkorporirati škofiji samo beneficija, marveč tudi župni okoliš zvezati z ljubljansko škofijo. Tega pa oglejski patriarh, pod katerega je doslej spadal Kranj, ni hotel priznati, vprašanje je ostalo nerazčiščeno. Patriarh je še nadalje vršil uradne pravice škofa, dohodke župnije pa je užival ljubljanski škof.

L. 1507. je bila kranjska župnija še zasedena. Šele po smrti župnika Operte je naročil cesar Maksimili-



Župna cerkev v Kranju: Sklepnik iz 2. pol. XV. stol.
Foto dr. Fr. Stelè

jan I. kot patron župnije kranjskemu sodniku in mestnemu svetu, da uvedo zastopnika ljubljanskega škofa na slovesen način v temporalije župne cerkve. To se je zgodilo l. 1511. pri župni cerkvi, župnišču in gospodarskih poslopih. Nato je notar posvedočil ta dogodek; v notarski listini se daje mestnemu svetu nadzorstveno pravico nad upravo cerkvenega premoženja in ljubljanski škof se zaveže poslati v Kranj župnega upravitelja, ki bo meščanom všeč. Ta magna charta libertatum je igrala v protestantski dobi posebno vlogo.

Mestni svet, ki se je pridružil protestantskemu gibanju, ni več oddajal nadarbin katoliškim beneficijatom na podlagi svoje prezentacijske pravice marveč je zbiral dohodke nadarbin v mestni blagajni, da vzdržuje protestantskega predikanta in mestnega učitelja. Župnemu upravitelju pa je izjavil mestni svet l. 1578., da mu ni več všeč, da ga torej odstavlja, sklicevaje se na določbe listine iz l. 1511. Ker se pa vikar ni umaknil, so porabili drugo ugodnejšo priliko. L. 1597. je dal oglejski patriarh po dolgem času zopet pregledati delovanje podrejene duhovščine ter je odstavil kot ordinarius loci iz raznih vzrokov kranjskega župnega upravitelja. Obenem je sporočil ljubljanskemu škofu, naj postavi novega vikarja. Škof pošlje sicer novega upravitelja v Kranj, toda mestni svet mu zapre župno cerkev. Kljub grožnjam in kaznim, ki sta jih izrekala ljubljanski škof in deželni vicedom, kranjski mestni svet ni odnehal in cerkvenih ključev dolgo ni dal iz rok. Šele t. zv. reformacijske komisije pod vodstvom škofa Tomaža Hrena so zlo-mite odpor kranjske mestne občine, ki se je morala predvsem odreči pravicam iz listine l. 1511. Še ob koncu 17. stoletja so se ob vizitacijah ljubljanskih



Prehod iz grajskega v meščanski del naselbine Kranja
Foto E. Kramaršič



Pungeri iz globeli Kokre
Foto E. Kramaršič



Severni del mestnega obzidja v Kranju
Foto E. Kramaršič



Mesni zid pri bivših vodnih vratih
Foto E. Kramaršič

škofov meščani spominjali, da so imeli baje pravico prezentirati vikarja za kranjsko župno cerkev, toda listin niso mogli več najti v arhivu. Nasprotno pa jim je ljubljanski škof takoj postregel z reverzom iz leta 1601., v katerem so se odrekli vsem pravicam iz omenjene listine.

Kranjski primer se je bolj ali manj ponavljal tudi v drugih naših mestih. On nam priča, da se je vršilo vse delovanje v zadevah novega verskega nauka v okviru mestne ustave. Mestni svet je nastopal v stvarih reformacije neposredno in izključno v imenu mesta, kot organ mestne občine t. j. svetne zajednice, ne pa morda cerkvene občine. Vse to je posledica korporacijske podlage mestne ustave.

S padcem protestantizma je bil prekoračen v naših mestih vrhunec ustavnega življenja, pričelo je nazadovanje mestne avtonomije v dobi državnega absolutizma.

Opomba. O problemu prim. splošno: K. Frölich, Kirche u. städtisches Verfassungsleben im Mittelalter, Zeitschr. d. Savignystiftung f. Rechtsgeschichte, kan. Abt. XXII. 1933, 188—287; A. Schultze, Stadtgemeinde u. Kirche, Leipzig 1914; isti, Stadtgemeinde u. Reformation, Tübingen 1918; zlasti pa H. F. Schmid, die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslavischen Boden u. ihre Entwicklung während des Mittelalters. III. Zeitschrift d. Savignystiftung, kan. Abt. XX. 1931, 202—272; E. Klebel, zur Geschichte der Pfarren u. Kirchen Kärntens, Carinthia I. 1926, sep. odt; Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, isti, Razvoj ljubljanskega teritorija, Geografski Vestnik V.—VI. l. 1929./30., 138—160. Arhivalije so iz muz. a., škof. oz. kapit. a. v Ljubljani in mest. a. v Ljubljani in Kranju. Za pojasnila in pripombe dolgujem zahvalo gg. vseuč. prof. H. F. Schmidu v Gradcu, Jos. Turku v Ljubljani, prof. Jos. Miklavčiču v Št. Vidu n. Lj. in Fr. Zwitterju v Ljubljani.

STARA KRISTUSOVA SLIKA NA LJUBLJANSKEM MAGISTRATU

V. S T E S K A

Ob procesijah sv. Rešnjega Telesa postavlja ljubljanski mestni magistrat pred mestno hišo oltar za blagoslov, ki se ondi vrši. Tedaj je javno vidna stara Kristusova slika, ki o njej nihče ne ve, kdo jo je naslikal.

Slika je 226 cm visoka in 88 cm široka. Predstavlja Kristusa, mirno stoječega, ki drži desno roko pripravljeno za blagoslov. Oseba stoji obrnjena naravnost proti gledalcu. Obraz je miren, oči na pol za-

prte; lasje so dolgi in se vsipajo po ramenih; preča jih deli v dva dela; brki so bolj redki; obleka je iz enega samega šiva, zelo nagubana s sporednimi navpičnimi gubami; rokavi so silno široki. Vsa slika dela vtisek starinske slike. Na vrhu je napis z velikimi črkami v latinici: IHESVS NAZARENVS REX IVDEORUM ANNO AETATIS SVAE XXXIII.

Poleg tega napisa je ob levi rami Kristusovi še napis: Pax vobis.